

SOSYAL BİLİM PARADİGMALARI ÇERÇEVESİNDE ÇEVRE SOSYOLOJİSİ'NİN KURAMLARI VE KAVRAMLARI

*Theories and Concepts of Environmental Sociology in the Framework of Social Sciences
Paradigms*

Çağrı ERYILMAZ¹

ÖZET

1970'lerde çevre sorunlarının gündeme gelmesi nedeniyle çevre-toplum etkileşimini inceleyen ayrı bir alan olarak ortaya çıkan Çevre Sosyolojisi henüz sosyoloji disiplini içinde kendini yeterince kabul ettirememiştir. Bu makalenin amacı, Çevre Sosyolojisi'nin kuramsal ve kavramsal çeşitliliği ile sosyolojik niteliğini ortaya koymaktır. Buna göre ideal tip biçimindeki sosyal bilim paradigmaları çerçevesinde, son kırk yıl içinde gelişen Çevre Sosyolojisi'nin kuramları ve kavramları sınıflandırılarak açıklanmıştır. Sonuç olarak, toplumsal düzeni koruyarak çevre sorunlarını çözme amacındaki Sosyo-ekonomik Metabolizma, İnsan Ekolojisi, ÇÖNT Modeli, Çevrenin Rekabet Eden İşlevleri, Ekolojik Modernleşme ve Dünya Devleti Yaklaşımları Pozitif Sosyal Bilim Paradigmasına girmektedirken bireyin ve toplumun çevre algısını öne çıkaran Aktör-İlişkiler Ağı Kuramı ve Yeniden İnşacılık yaklaşımı Yorumlayıcı Sosyal Bilim paradigmasına yakın durmaktadır. Çevre sorunlarına toplumsal eşitsizlik perspektifinden yaklaşan Kapitalizmin İkinci Çelişkisi, Dünya Sistemi, Çevresel Adalet, Toplumsal Ekoloji, Ekofeminizm, Derin Ekoloji, Koşu Bandı Üretimi ve Risk Toplumu kuramları ise Eleştirel Sosyal Bilim paradigmasına girmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Çevre Sosyolojisi, Çevre, Kuramlar, Paradigmalar, Sınıflandırma

ABSTRACT

Environmental Sociology, which was established as a separate area examining environment-society relations as environmental problems came into question in 1970s, is not accepted in sociology tradition enough. This paper aims to show theoretical diversity and sociological essence of Environmental Sociology. Hence, leading theories and concepts of Environmental Sociology developed in last forty years are classified according to social science paradigms that are ideal types. As a result, Socio-economic Metabolism, Human Ecology, POEM Model, Competing Functions of Environment, Ecological Modernization and World Society approaches aiming to solve environmental problems while preserving social order fit into Positive Social Science Paradigm. Actor-Network Theory and Constructionism focusing on the perception of environment falls into Interpretative Social Science Paradigm. Second Contradiction of Capitalism, World System, Environmental Justice, Social Ecology, Ecofeminism, Deep Ecology, Treadmill of Production and Risk Society theories approaching environmental problems through social justice frameworks are part of Critical Social Science Paradigm.

Keywords: Environmental Sociology, Environment, Theories, Paradigms, Classification

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik kalkınma döneminde, endüstrileşme ve kentleşme nedeniyle ortaya çıkan çevre sorunları nihayet sosyolojinin ilgisini toplum-çevre etkileşimine çekebilmişti. Gelişmiş ülkelerde yükselen çevreci hareketin ve uluslararası alanda sağlanan meşruiyetin de etkisiyle Çevre Sosyolojisi 1970'lerde ortaya çıktı. Ancak 40 yıl sonra geriye bakıldığında, çevre sorunları küresel iklim değişikliği örneğinde tüm dünyayı tehdit ederken Çevre Sosyolojisi disiplinin yeterince gelişemediği görülmektedir. Sosyolojinin kuruluş geleneğinde yer alan toplumu ancak toplumsal değişkenlerle açıklama çabası, toplum-çevre etkileşimini incelemeyi zorlaştırmaktadır. Yine de çevreci hareketler örneğinde olduğu gibi toplum-çevre etkileşimi, hem sosyoloji içindeki alt disiplinlerin hem de sosyoloji dışı diğer sosyal bilim disiplinlerinin ilgi alanına girmiştir. Bu nedenle Çevre Sosyolojisi, rüştünü ispat edebilmesi için kendi kuram ve kavramlarını geliştirip araştırmalarda kullanabilmek durumundadır.

¹ Yrd. Doç. Dr., (Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü SİNOP E-posta: cagrideniz@gmail.com)

Çevre Sosyolojisindeki gelişmeleri geriden takip eden Türkiye’de çevre kuramlarına dair az sayıdaki değerli çalışmanın önde gelenleri Kayır (2005), Konak (2008, 2010), Adak (2010), Tuna (2012) ve Çımrın (2014) tarafından yapılmıştır. Türkiye’de sosyolojinin çevre konusuna daha çok ilgi göstermesi, toplumsal olguları incelerken kültür, ekonomi, toplumsal cinsiyet gibi kategorilerin yanında çevrenin de dikkate alınması ve son yıllarda gündemde olan çevreci hareketlerin Çevre Sosyolojisi disiplini çerçevesinde de incelenmesi için çevreye dair toplumsal kuramlar önemli ve gereklidir.

Bu çalışmanın temel amacı çevre konusunun gündemde olduğu Türkiye’de, Çevre Sosyolojisinin gelişmesine katkı yapmaktır. Bu kapsamda çevre konusunun sosyolojideki yerini sağlamlaştıracak biçimde, Çevre Sosyolojisi alanındaki kuramsal ve kavramsal gelişmeler sosyal bilim paradigmaları kapsamında incelenmiştir. Ayrıca Dünya Devleti, Aktör-İlişkiler Ağı ve İnşacılık gibi üzerinde yeterince durulmamış kuramlar da çalışmaya dahil edilmiştir. Makalenin devamında, öncelikle Çevre Sosyolojisinin sosyoloji geleneğine içinde ve ona rağmen gerçekleşen kuruluş süreci incelenecektir. Sonra, makaleye bir çerçeve oluşturmak üzere sosyal bilim paradigmaları açıklanacaktır. Devamında Çevre Sosyolojisinde öne çıkan kavram ve kuramları paradigmalar çerçevesinde sunulacaktır. Son bölümde ise Çevre Sosyolojisi kuram ve kavramlarının sınıflandırılması değerlendirilecektir.

2. ÇEVRE SOSYOLOSİNİN KURULUŞU

“Sosyokültürel Belirlenimci” Gelenek

20. Yüzyılın ikinci yarısında artan asit yağmurları, su-hava-toprak kirliliği gibi çevre sorunları, 1970’te ilk kez kutlanan Dünya Günü, 1973-1974 enerji krizi ve ABD’de Niagara Şelalesi yakınındaki kimyasal atıklardan kaynaklanan Love Canal faciası² benzeri gelişmeler çevre-toplum ilişkisine olan ilgiyi artırmıştır (Dunlap vd., 2002:13). 1970’lerde çevre sorunları özellikle endüstrileşmiş Batı toplumlarını tehdit eder seviyeye gelmesine rağmen henüz bir Çevre Sosyolojisi kurulmamıştır. Hannigan’a göre sosyoloji çevre konularından iki nedenle uzak durmuştur; ilk yıllarda sosyolojide çok etkin olan biyolojik-çevresel açıklamaların zamanla dışlanması ile sosyologların kalkınmacı ve ilerlemeci eğilimleri. Sosyolojinin kuruluş yıllarında toplumu dış etkenlerle açıklayan coğrafi ve biyolojik belirlenimciliğin yanı sıra biyolojik evrim ile analoji yapan Sosyal Darwinizm sosyoloji üzerindeki etkilerini zamanla kaybetmişlerdir. Böylece 20. Yüzyıl başında biyolojik-çevresel açıklamalar sosyoloji disiplininde dışlanmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında ise teknolojik yenilikleri ve ekonomik gelişmeyi öne çıkaran ve çevrenin önemini azaltan modernleşmeci sosyoloji geleneği etkili olmuştur (Hannigan, 2006: 3-4).

Henüz çevre alt disiplininin kurulmaması nedeniyle, 1960’larda gelişen çevreci hareket ve çevre konuları 1970’lere kadar sosyolojinin alt dalları olan Politik Sosyoloji, Toplumsal Hareketler ve Sosyal Psikoloji (Dunlap, 2016), Kent Sosyolojisi (Barbosa, 2009: 29), İnsan Ekolojisi ve Kırsal Sosyolojisi’nin (Buttel vd., 2002: 44) sınırları içinde kalmaktaydı. Bu disiplinlerin dışında da çevre konuları ilgi görmüştür. Robert E. Park öncülüğünde Chicago Okulu’nun *İnsan Ekolojisi* 1920’ler ve sonrasında çevre konularına en yakın alandır. 1960’larda Murray Bookchin *Toplumsal Ekoloji* adını verdiği yaklaşımıyla çevre sorunlarını toplumsal adalet alanına taşımıştır. 1970’lerde çevreci hareket içinde ortaya çıkan ekofeminizme göre kadınların ve doğanın kurtuluşu ataerkil tahakkümün çözülmesinden geçmektedir. 1972’de Arne Naess’in ortaya koyduğu *Derin Ekoloji* yaklaşımına göre, geleneksel “sığ” çevreciliğin aksine doğadaki tüm varlıkların ham madde kaynağı olmanın ötesinde bir “içsel değer”i vardır (Barbosa, 2009: 29-31).

Çevre konusunun sosyoloji disiplini içinde ayrı bir bölüm olarak kabul edilmesinin ve daha da önemli olarak çevrenin topluma olan etkisinin araştırılmasının önünde iki büyük engel vardır. İlki sosyolojinin içinde doğduğu dönemin ilerlemeci, endüstriyel ve doğaya hakim olmayı amaçlayan anlayışıdır ki Çevre Sosyolojisinin kurucularından Dunlap bunu, “Batı’nın Hakim Dünya Görüşü”

² <https://www.epa.gov/aboutepa/love-canal-tragedy> (21.09.2016)

olarak adlandırmaktadır. İkinci sorun ise daha zorludur, zira sosyolojinin kuruluşdaki temel iddiasına karşı bir mücadele gerektirmektedir. 19. Yüzyılın sonlarında coğrafi ve biyolojik belirlenimcilikten uzak kalarak ayrı bir disiplin oluşturmaya çalışan Durkheim, sosyolojinin sınırlarını kesin bir biçimde çizerek toplumun ancak toplumsal olgularla açıklanabileceğini belirtmiştir. Toplumsal olgular da ancak başka bir toplumsal olguyla açıklanabildiği için sosyoloji dışı kapalı bir yapı içinde gelişmiştir. Bu nedenle çevrenin topluma etkisi Durkheim'in sınırları dışında kalmıştır ve sonuçta çevresel indirgemecilikten kaçınırken “sosyokültürel belirlenimcilik” hakim olmuştur (Dunlap, 2016).

1970'lerde Çevre Sosyolojisi kurulma sürecindeyken karşısına Batı'nın Hakim Dünya Görüşü'nün ürünü olan İnsan İstisnalığı Paradigması³ (İİP) olarak çıkmıştır. İİP'nin hakim olduğu toplumda ve sosyal bilimlerde insan-çevre ilişkisinden söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle Çevre Sosyolojisi, diğer sosyoloji alanlarından farklı olarak kendine yer açabilmek için İİP'ye karşı Yeni Ekolojik Paradigma'ya (YEP) ihtiyaç duymuştur. (Catton ve Dunlap, 1978). 1980'lerde toplum ve çevre etkileşimi daha çok Love Canal faciası gibi çevre felaketlerinin yerel topluluklara etkisi üzerinden araştırılmıştır. Ancak bu dönemde, Çevre Sosyolojisinin toplumsal kurama etkisi sınırlı kalmıştır (Buttel, 1987: 484). Zira, kuramsal konulardan çok ampirik çalışmalara odaklanılmıştır ve sosyolojinin eylem-yapı, maddecilik-idealizm gibi temel ikiliklerine dair düzensiz bir ilerleme kaydedilebilmiştir. 1990'lara gelindiğinde Çevre Sosyolojisinde ulus-ötesi çalışmalar öne çıkmıştır ve Durkheimci geleneğin etkisiyle toplumun çevreye etkisine vurgu yapılmıştır. 2000'lerde ise gündeme hakim olan iklim değişikliği, çevrenin topluma etkisini daha görünür kılarak Çevre Sosyolojisi çalışmalarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Sonraki dönemde Çevre Sosyolojisi, sosyoloji disiplinin sınırlarını aşır Sürdürülebilirlik Çalışmaları ve Disiplinler arası Programlar ile diğer disiplinlerle ortak çalışmalar içine girmiştir (Dunlap, 2016).

Yeni Bir Paradigma İhtiyacı

Catton ve Dunlap'ın 1978'de yayınladıkları “Çevre Sosyolojisi: Yeni Bir Paradigma” başlıklı makaleleri Çevre Sosyolojisinin kuruluşu sürecinde en önemli çalışma olarak edilmektedir ve bu yeni disiplinin temel konusunu çevre-toplum etkileşiminin incelenmesi olarak belirlemiştir. Catton ve Dunlap sosyoloji içinde diğer alt disiplinler gibi yeni bir alanı ilan etmenin yanı sıra sosyal bilimlere temelden ve ciddi bir eleştiri getirmişlerdir. Sosyal bilimlerin insanmerkezci ve doğayı ancak bir kaynak olarak gören yaklaşımını İnsan İstisnalığı Paradigması (İİP) olarak tanımlayıp karşısına insan-doğa etkileşimini kabul eden ve önemseyen Yeni Ekolojik⁴ Paradigma'yı (YEP) ortaya koymuşlardır. İşlevselcilik, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, çatışma kuramı, Marksizm ve diğer çağdaş toplumsal kuramlar aralarındaki farklılıklara rağmen, insanmerkezci yaklaşımları nedeniyle İnsan İstisnalığı Paradigması'nı yansıtmaktadırlar. Buna göre insanlar geliştirdikleri kültür nedeniyle yeryüzündeki diğer canlılar arasında eşsizdir. Zira, kültür biyolojik özelliklere oranla sonsuz ve hızlı biçimde değişebilmektedir. Kültürel birikim sonucunda ilerleme sınırsızdır ve bütün toplumsal sorunlar çözülebilmektedir. Bu insanmerkezci ve doğayı dikkate almayan anlayışa karşı geliştirilen Yeni Ekolojik Paradigma'ya göre ise insan türü, toplumsal yaşamı etkileyen diğer türlerle ilişki içindedir. Dünya sonsuz değildir; biyolojik ve fiziksel sınırlar ekonomik gelişmeyi, toplumsal ilerlemeyi ve diğer toplumsal olguları kısıtlamaktadır (Catton ve Dunlap, 1978:42-44).

YEP'in meydan okuduğu İİP'nin kökenleri Aydınlanma, Endüstri Devrimi ve ilerleme düşüncesine dayanmaktadır. Zira modern toplum ve onun bilimi olan sosyoloji, insanların binlerce yıl boyunca doğaya bağlı yaşamdan kurtulup çevre şartlarından ayrı bir dünya kurmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Sadece Malthus İİP'nin bir istisnası olarak, çevrenin topluma olan etkisini dramatik bir biçimde ortaya koymuştur. Buna göre, en çok aritmetik biçimde artabilecek gıda üretimi geometrik nüfus artışını karşılamayacak ve nihayetinde nüfus açlık ve savaş benzeri

³ “Human Exemptionalist Paradigm”

⁴ Catton ve Dunlap makalede önerdikleri yaklaşımı “Yeni Çevreci Paradigma” olarak adlandırmışlar, ancak sonraki çalışmalarında “Yeni Ekolojik Paradigma” olarak tanımlamışlardır.

felaketlerle azalacaktır. Malthus'un aksine sosyolojinin kurucuları İİP çerçevesinde yer almaktadırlar. Marx, insan türünün düşünme ve çevreyi dönüştürme yeteneğine vurgu yaparak doğayı içsel değeri olmayan sınırsız bir ham madde kaynağı olarak görmektedir. Durkheim sosyolojinin temelini yerleştirdiği toplumsal olguların, ancak diğer toplumsal olgularla açıklanabileceği iddiasıyla psikolojik, biyolojik, çevresel ve diğer etkenleri yetersiz bulmaktadır. Bu nedenle Durkheim'ın metodolojisi üzerine kurulan sosyoloji kurumları, kültürü ve ilişkileri vurgulayarak "toplumsal inşacı" bir niteliğe bürünmüştür. Sosyolojiye 1950'ler ve 1960'lar boyunca hakim olan toplumsal değişim ve gelişme çalışmaları ise yoksul ülkelere sundukları kalkınma reçetelerinde çevreyi ham madde kaynağı olarak görmektedir. Kalkınma için farklı araçlar sunan Marksist ve neoliberal kuramların doğaya yaklaşımları da aynıdır (Barbosa, 2009: 27-28).

Buttel İİP-YEP ayrımında çeşitli sorunlar olduğunu düşünmektedir. Öncelikle, bu ayrımı geçerli bulmasına rağmen paradigma seviyesine yükseltilmesine karşıdır. İkinci olarak İİP-YEP ayrımı toplumsal değişim için gerekli "anahtar toplumsal güçlere" dair bir fikir ortaya koyamamaktadır. Üçüncüsü, İİP adı altında toplanan yaklaşımlarının "benzerliklerinin öne çıkarılıp, farklılıklarının azaltıldığını" ve kuramsal çeşitlilik içindeki işlevselcilik, pozitivizm, Marksizm ve diğer gruplaşmaların yadsındığını öne sürmektedir. Benzer sorun YEP kapsamına alınan çevre sosyologları için de geçerlidir, zira aralarındaki farklılıklar aynı çatı altında toplanmalarını zorlaştırmaktadır (Buttel, 1978: 253-255). Buttel'in eleştirilerine rağmen Catton ve Dunlap'ın paradigma ayrımına gitmesi yerindedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısında gelişen post-endüstriyel toplumda ortaya çıkan Postmodern yaklaşımlar, İİP kapsamındaki Modernizmin Aydınlanmacı, ilerlemeci ve evrenselci tavrına karşı çıkmaktadır. Bu dönemde, sosyal bilimlerde kadının göz ardı edilmesine karşı Feminizm meydan okumuş ve toplumsal cinsiyetin sosyal bilim çalışmalarına dahil edilmesini talep etmiştir. Benzer biçimde Catton ve Dunlap, Modernizm ve İİP etkisindeki sosyoloji disiplini içinde çevre-toplum etkileşimine yer açabilmek için bir meydan okuma ve paradigma değişikliği ihtiyacını görmüştür.

Çevre Sosyolojisinin kapsamına dair iki yaklaşım öne çıkmaktadır. Birincisi, "çevresel konuların sosyolojisi" olarak geleneksel sosyoloji kuramlarının ve metodolojisinin çevre konuları ile çevreci harekete uygulanmasıdır. İkincisi ise özgün yaklaşımı olan gerçek bir "Çevre Sosyolojisi"dir ve enerji darlıklarının topluma etkisi gibi çevre ile toplum arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri incelemektedir (Dunlap vd., 2002: 14-15). Bu kapsamda Çevre Sosyolojisinin ampirik araştırma konularını Buttel listelemektedir:

"Çevre hareketlerinin doğası, devletler, politika ve çevre politikası oluşumu, çevresel tutumlar, inançlar ve değerler, tüketim ve üretim kurumları arasındaki ilişkiler, toplumların ve çevrelerinin karşılıklı etkileri, toplumsal ve çevresel değişimde teknolojinin rolü, çevresel ölçekte 'küresel'in önemi ve toplumsal kurumlar." (Buttel vd., 2002: 28; aktaran Hannigan, 2006: 12)

Gelişen Çevre Sosyolojisinin kuramsal yeterliliği ve araştırmalara uygulanabilirliği tartışma konusudur. Genel sosyoloji kuramlarına dayanan Çevre Sosyolojisi, metodolojik olarak insanı bir tür olarak ele alarak toplum-çevre ilişkisini incelemesi anlamında özgündür (Burch, 1971; akt. Buttel vd., 2002: 33). Ancak Buttel ve Humphrey'e göre diğer sosyoloji disiplinlerinden farklı olarak kuramsal tartışmalardan yoksundur, mevcut kuramsal pozisyonlar geçici ve parçalıdır (2002: 23). Çevre Sosyolojisi içinde öne çıkan Kuzey Amerika geleneği diğerlerine göre daha ampirik çalışmalara odaklıdır. Avrupa'da ise orta ölçekli ve test edilebilir kuramlar aracılığıyla hem inşa edilmiş hem de doğal çevre incelenmektedir (Dunlap vd., 2002:2). Brewster'a (2011) göre ise Çevre Sosyolojisi makro kuramların etkisi altındadır ve mikro sosyoloji etkisiz kalmaktadır. Zira, Durkheim, Weber ve Marx gibi klasik makro kuramcılarının çalışmalarından faydalanılmaktayken Weigert ve Bell gibi mikro kuramcılar dışarda bırakılmaktadır. Bu tek yanlı yapı Çevre Sosyolojisi öğrencileri tarafından "etkisiz, heves kırıcı ve moral bozucu" bulunmaktadır. Bu noktada Brewster, sosyal psikolojinin önde gelen kuramcıları olan Mead ve Goffman'ın kavramlarını ve yaklaşımlarını Çevre Sosyolojisi alanına uygulamaya çalışmaktadır (2011: 36-80). Bu tartışmalara

rağmen, Çevre Sosyolojisinin ayrı bir alan olarak kuramsal ve metodolojik anlamda zenginleşmesi içerdiği trendler ve farklı bakış açılarından anlaşılabilir. Bunlar *inşa edilmiş-doğal çevre, ölçek, toplum-çevre ilişkisini açıklama yönü, çevresel bozulma-gelişme, kuramsal-ampirik yaklaşım, paradigma farklılığı, paradigma-kuram, basit-karmaşık açıklama, maddecilik-idealizm, nitelik-nicelik analiz ve temel-uygulamalı araştırma* olarak listelenebilir (Dunlap vd., 2002: 14-24).

3. SOSYAL BİLİM PARADİGMALARI

Çevre Sosyolojisinin zengin kuram ve kavram çeşitliliği farklı biçimlerde sınıflandırılabilir. Klasik Sosyolojinin Temellerine (Marx, Weber ve Durkheim) ve yukarıda açıklanan İİP-YEP farklılığına dayanan bir Çevre Sosyolojisi sınıflandırması yapıldığında altı ideal tip ortaya çıkmaktadır. Buna göre Çevre Sosyolojisinin kurucuları Dunlap ve Catton Weber-Durkheim/YEP kategorisine girmektedir. Zira Weber'in tabakalaşma, doğal kaynaklar ve bunların algılanışı anlayışı ile Durkheim'in değerleri öne çıkarmasını benimsemişlerdir. Schnaiberg'in *Koşu Bandı Üretimi Kuramı* ise "Marksist Politik Ekonomi, Neo-Marksist ve Neo-Weberci politik sosyolojiye" dayanmaktadır. Geleneksel *İnsan Ekolojisi* yaklaşımı ise Durkheim/İİP ideal tipine girmektedir (Dunlap ve Catton, 1980; aktaran Buttel vd., 2002: 47-57). Fisher (2016) çevre ile ilgili kuramları ekonomik büyüme ve kapitalizme yaklaşımlarına göre *Çevre Sosyolojisi* ve *Çevreci Devlet* olarak iki gruba ayırmaktadır. Kapitalist sistemin ekonomik büyümeye ve böylece çevre yıkımına neden olduğunu savunan Çevre Sosyolojisi grubunda ise *Yanlıştırma Hedefi, Metabolik Yarılma ve Koşu Bandı Üretimi* yer almaktadır. Genel olarak çevre bozulmasına odaklanan ve ekonomiyi toplumsal değişimde temel unsur olarak görmesine rağmen karamsar olan bu üç yaklaşım bütün ülkelere uygulanabilir. Kapitalizm içinde yasal ve teknik düzenlemeler ile çevrenin korunabileceğini öne süren *Çevreci Devlet* grubunda ise *Ekolojik Modernleşme, Dönüşlü Modernleşme ve Dünya Devleti* yaklaşımları yer almaktadır. Çevre korumaya odaklanan bu yaklaşımlar çözüm konusunda iyimserdir. Toplumsal değişimde devlet, piyasa ve sivil toplum ortaklığını öne sürmeleri nedeniyle genel olarak endüstri sonrası topluma hitap ederler. Barbosa ise (2009: 32-42) Çevre Sosyolojisi kuramlarını *Neo-Marksist Politik Ekonomi Kuramları, Neoliberal Kuramlar ve İkinci Modernite Kuramları* olarak sınıflandırmaktadır. İlk grupta Murray Bookchin'in *Toplumsal Ekoloji* ve James O'Connor'ın *Kapitalizmin İkinci Çelişkisi* Yaklaşımlarını içeren *Ekolojik Marksizm*'in yanı sıra *Koşu Bandı Üretimi ve Dünya Sistemi* Kuramları yer almaktadır. Neoliberal Kuramlar içinde *Ekolojik Modernleşme* öne çıkmaktayken İkinci Modernite Kuramları içinde *Risk Toplumu* dikkat çekmektedir. Diğer yandan Hannigan kuramları çevre sorunlarının incelenmesi (*Ekolojik Yaklaşım, Çevrenin Rekabet Eden İşlevleri ve Koşu Bandı Üretimi*), çözümlere odaklanması (*Risk Toplumu ve Ekolojik Modernleşme*) ve Gerçekçilik-İnşacılık ikiliği üzerinden sınıflandırmaktadır (Hannigan, 2006: 16). Konak (2010: 271-276) ise Çevre Sosyolojisi kuramlarını Kuzey Amerika ve Avrupa olarak ikiye ayırmaktadır. Çevresel bozulmanın nedenlerine odaklanan geleneksel Kuzey Amerika geleneği içinde *Yeni Ekolojik Paradigma, Koşu Bandı Üretimi, Kapitalizmin İkinci Çelişkisi ve Kapitalist Sanayileşmiş Rasyonalitenin Rasyonelsizliği* kuramları yer almaktadır. Avrupa geleneği içinde yer alan Ekolojik Modernleşme ve Risk Toplumu kuramları ise çevre sorunlarının çözümlerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bu çalışmada, sosyoloji geleneği içinde konumunu sağlamlaştırmak ve sosyolojik değerini ortaya koyabilmek amacıyla Çevre Sosyolojisinin kuram ve kavramları, sosyal bilim paradigmatları çerçevesinde değerlendirilecektir. Toplumsal kuram topluma dair "bilgileri özetleyen ve düzenleyen, onun nasıl işlediğini açıklayan birbiriyle bağlantılı fikirler" sistemidir. Değişmeyen, karşıt kanıtlara kapalı ideolojik yaklaşımların aksine toplumsal kuramlar mantıksal tutarlılığı aramasına rağmen tamamlanmamıştır, kanıtlara göre değişir ve büyüyüp genişlemeye açıktır (Neuman, 2010: 13, 78). Richter'e göre birer toplum modeli olan kuramlar aynı paradigma içinde yer alabilir ve birlikte üç başlık altında toplanabilirler; Sistem Odaklı Kuramlar, Eylem Odaklı Kuramlar ve Materyalist-Eleştirel Kuramlar (2013: 22-23). Benzer yaklaşımdaki Neuman, paradigmayı sosyal bilimlerde toplumun, bireyin, araştırmacının amacının, değerlerin nasıl olması gerektiği ve hangi araştırma tekniklerinin kullanılacağı gibi temel sorulara dair belirli cevaplar kümesi olarak tanımlamaktadır. Pozitif Sosyal Bilim (PSB), Yorumlayıcı Sosyal Bilim (YSB) ve

Eleştirel Sosyal Bilim (ESB) olmak üzere başlıca üç paradigma vardır, zaman içinde Feminist Sosyal Bilim (FSB) ve Postmodern Sosyal Bilim Paradigmaları (PMSB) da eklenmiştir. Araştırmacılar farkında olmasalar da metodolojilerine ve raporlarına yakın oldukları yaklaşımları yansıtırlar. Sosyal bilimciler ideal tip biçimindeki paradigmaların nadiren birini bütünüyle sahiplenir ve çalışmalarında “çoğunlukla her birinden farklı unsurları kaynaştırırlar.” Doğa bilimlerinden etkilenen ve 19. Yüzyılda ortaya çıkan Pozitivist Sosyal Bilime göre toplum, edilgen bireylerin uyması gereken kalıplardan ve düzenlerden oluşur. Araştırmacının amacı bireyin davranışlarını belirleyen yasalarını bulmak suretiyle toplumu denetlemek ve düzenlemektir. Nicel teknikleri kullanan sosyal bilimci nesnel olma iddiasındadır ve kendi değerlerini yansıtmadığı çalışmalarda neden-sonuç ilişkileri içeren toplumsal yasalar ortaya koyar. 20. Yüzyılın başında Pozitivizme karşı ortaya çıkan Yorumlayıcı Sosyal Bilim ise toplum ile bireylerin eylemlerini anlamayı ve empati kurmayı hedefler. Toplum karşılıklı etkileşim halindeki bireylerin “anamlı toplumsal eylemler”iyle sürekli inşa edilir. Bireyler “kendi gerekçeleri olan” anlamlı toplumsal eylemlerinde özgürdür. Sosyal bilimci bu eylemleri açıklamak için kendi değer yargılarından uzaklaşarak bireyin değerlerini anlamaya çalışır. Nitel yöntemler kullanılarak bireyin anlam dünyasını, bağlamı içinde yansıtan betimlemelerle ortaya koyar. Pozitif Sosyal Bilimi statükocu ve Yorumlayıcı Sosyal Bilimi “aşırı öznel ve göreci” bulan Eleştirel Sosyal Bilim Paradigmasına göre toplum, kapitalizm gibi tahakküm yapıları ve bunları gizleyen mit, çarpıtma ve ideolojilerden oluşur. Kültürel ve maddi kısıtlar altındaki birey sınırlı bir eylem gücü ile tahakküm yapılarını yerinden oynatabilir. Nicel ve nitel teknikleri kullanabilen sosyal bilimci ezilenlerin tarafını tutar. Mitleri açığa çıkararak “insanlara toplumu değiştirme gücü verme”ye çalışır. Eleştirel Sosyal Bilime tahakküm karşıtlığı yönüyle benzeyen Feminist Sosyal Bilime göre ise önceki paradigmalar ve araştırmalar “erkeklerin deneyiminden tüm insanlara aşırı genelleme yapar”. Bu nedenle Feminist Sosyal Bilim, bireyleri ve toplumu toplumsal cinsiyet çerçevesinden analiz etmeye ve değiştirmeye çalışmaktadır. Postmodern Sosyal Bilim modernist bilimcinin her şeyi bilme, hakim olma ve ilerleme gibi büyük iddialarına karşı çıkar. Yaratıcı bireylerin oluşturduğu toplum “kaotik ve akıcı”dır. Sosyal bilimcilerin değer yargıları ve açıklamaları birbirlerinden üstün değildir ancak toplumsal gerçekliğe ulaşamazlar. Postmodern Sosyal Bilim araştırmacısı kendini ifade etmeyi ve toplumu uyarmayı amaçlar (Neuman, 2010: 117-159).

Klasik Sosyolojinin kurucuları Durkheim, Weber ve Marx Sosyal Bilim Paradigmalarına temel oluşturmaktadır. Hiçbiri doğrudan çevre üzerine çalışmasa da Çevre Sosyolojisine etki etmiştir. Örneğin, Marx ve Durkheim’in çalışmalarında Darwin’in evrim anlayışı etkisini göstermektedir. Benzer biçimde Marx’ın tarihsel maddecilik şeması ve Durkheim’in mekanik toplumdan organik topluma geçiş açıklaması (kıt kaynaklar, nüfus ve uzmanlaşma) bu duruma örnektir. Weber ise Darwin’in evrimci bakışını reddetmektedir, toplumsal değişimin çok yönlü ve toplumsal olduğunu savunmaktadır. Ayrıca, biyoloji ile toplumsal bilimlerin metodolojisi farklı olmalıdır. Diğer yandan Weber Durkheim’in aksine, çevresel etkenlerin sınıf, statü ve din gibi toplumsal değişkenlerle ilişkisini kabul etmektedir (Buttel vd., 2002: 36). Weber’in doğal kaynakların kontrolü ve araçsal rasyonalite üzerine çalışmaları Çevre Sosyolojisinde Patrick West ve Raymond Murphy tarafından kullanılmıştır. Kapitalist sistem içinde araçsal rasyonalitenin gerektirdiği verimlilik, karlılık, hesaplamalar ve bürokratik yapılar doğanın sömürülmesini gerektirmektedir. Ancak rasyonalitenin yayılması sonucu ortaya çıkan ve geri döndürülemez çevre tahribatına *ekolojik irrasyonalite* adı verilmektedir (Hannigan, 2006: 7-8). Çevreyi üretim güçlerinden biri olarak gören Marx’ın (Richter, 2013: 70) Eleştirel Sosyal Bilim çerçevesindeki *Metabolik Yarılma* kavramına göre ekonomik büyümeyi gerektiren kapitalizm içinde doğa ve emek sermaye birikime dönüştürülür. Bu süreçte emeğin yabancılaşmasının yanı sıra sınırsız olmayan doğa da sömürülmektedir. “Yarılma” topraktaki besleyici maddelerin kaybı anlamına gelmektedir. Kapitalist tarımın gerektirdiği yoğun üretim yöntemleri sonucunda toprağın besleyici maddeleri, yiyecek halinde şehirlere taşınarak atığa dönüştürülmektedir. Metabolizma ise çevre ve vücut arasındaki madde alış verişini anlamına gelmektedir. Marx derslerini takip ettiği Alman bilimci Justus Von Liebig’in “metabolik yarılma” kavramını alıp kapitalist tarım analizine uygulamıştır. Buna göre insan ve doğa arasında etkileşim ve maddi değişim vardır. Ancak sermaye birikimini hedefleyen kapitalizm döneminde üretim

ilişkileri metabolik ilişkiyi değiştirmiştir. Zira yoğun tarım uygulamaları işçileri ve üretim sürecini doğadan uzaklaştırmaktadır, doğadaki azot döngüsünü olumsuz etkilemektedir. Sonuçta, “kapitalizm geniş ölçekli tarım, uzak mesafeli ticaret ve kitlesel kentsel büyüme insan ve doğa arasındaki metabolik ilişkide bir kırılma oluşturmaktadır.” Metabolik yarılma kavramını günümüzde küresel iklim değişikliği ve deniz ekosistemlerindeki çevre sorunlarına uygulanmıştır (Clark, 2006: 57-76).

Bu çalışmada, Çevre Sosyolojisi kuramları ve kavramlarının gelişimi Durkheim’ın toplumsal olgular ve işlevselcilik, Weber’in toplumsal eylem, bürokrasi ve rasyonalite ile Marx’ın emek-sermaye çelişkisi ve metabolik yarılma kavramları temelinde ve ideal tip biçimindeki Pozitif Sosyal Bilim, Yorumlayıcı Sosyal Bilim ve Eleştirel Sosyal Bilim paradigmaları çerçevesinde incelenecektir. Diğer yandan *İnsan Ekolojisi* dışında, Çevre Sosyolojisi kapsamındaki tüm kavramlar çevrenin topluma etkisini kabul etmeleri nedeniyle Yeni Ekolojik Paradigma kapsamına girmektedir.

4. ÇEVRE-TOPLUM İLİŞKİSİNİN DÜZENLENMESİNE DAİR KURAMLAR

Sosyo-ekonomik Metabolizma, İnsan Ekolojisi, ÇÖNT Modeli, Çevrenin Rekabet Eden İşlevleri, Ekolojik Modernleşme ve Dünya Devleti Yaklaşımları çevre sorunlarını çözme amaçları, toplumsal düzeni koruyan statükocu pozisyonları ve edilgen birey anlayışları nedeniyle Pozitif Sosyal Bilim paradigması çerçevesinde değerlendirilebilir.

Sosyo-ekonomik Metabolizma

Marx’ın metabolizma anlayışını kapitalizm eleştirisi olmaksızın alan *Sosyo-Ekonomik Metabolizma* kavramı “toplum ve doğa arasında madde ve enerji akışı” anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımı geliştiren *Doğal Kaynakların Sömürgeleştirilmesi* kavramına göre doğaya yapılan müdahalelerle doğal süreçler toplumun yararına dönüştürülmektedir. Örneğin tarım etkinlikleri (ekim, pestisit kullanımı) sonucunda özgün bitki örtüsü yok edilir, sulama ve gübreleme ile toprağın yapısı değiştirilir. Tarım toplumundan endüstri toplumuna geçilmesiyle birlikte gelişen genetik mühendisliği ve diğer biyoteknoloji yöntemleriyle sömürgeleştirilen topraktaki dönüşüm geri dönülemez biçimdedir. İnsan müdahalesi sonucunda toprak erozyonuna maruz kalan Alpin çayırları buna örnektir (Fisher-Kowalski vd., 2005: 113-133).

İnsan Ekolojisi

İnsan Ekolojisi yaklaşımı nüfus-çevre etkileşimi çerçevesinde insan yaşamının örgütlenmesini incelemektedir. Kuramı takip eden Chicago Okulu, nüfus artışını ve toplumsal değişimi Chicago şehri örneği üzerinden araştırmıştır. Göç alan ve endüstriyel gelişim sürecindeki kentteki nüfus hareketliliği sınıfsal farklılık ve Darwin’in “toprak için mücadele” anlayışına göre incelenmiştir. Ancak bu evrimci rekabet sürecinde çevrenin bozulması dikkate alınmamaktadır. Yine de *İnsan Ekolojisi* çevrenin topluma etkisini ve ekolojik ilkeleri sosyolojik analize dahil etmesi açısından önemlidir (Buttel vd., 2002: 38-40). İnsan dışı doğadaki düzenin ve ilkelerin topluma uygulanması ve bireyin anlam dünyası ile iradesinin yadsınması Pozitif Sosyal Bilim paradigması kapsamına girmektedir.

İnsan Ekolojisi yaklaşımı Malthus’un nüfus artışı ve Durkheim’ın dinamik yoğunluk anlayışlarını kullanmaktadır. Malthus’a göre nüfus, gıda temininden hızlı artar. Toplum sınırlı doğal kaynaklar çerçevesinde teknolojiyi geliştirir ve toplumsal işbölümü ile uzmanlaşmayı artırır. Malthus doğal kaynakların kısıtlı olması nedeniyle nüfusun nihai olarak azalacağını düşünse de Durkheim iyimserdir. Zira nüfusun ve toplumsal etkileşimin arttığı dinamik yoğunluk sürecinde mekanik toplumdan organik topluma geçilecek ve uzmanlaşma ile teknolojik gelişme nüfusun azalmasına engel olacaktır. *İnsan Ekolojisi* yaklaşımının ekolojiden aldığı diğer bir kavram ise dengedir. Göç, yeni kaynaklar bulunması, teknolojik ilerlemeler, rekabet, alternatif kaynakların araştırılması ve benzeri uyum mekanizmalarıyla nüfus artışının dengeye ulaşacağı öngörülmektedir. Ancak bu dengeye nasıl ulaşılabileceği konusu belirsizdir. Zira nüfus değişimleri

doğum ve ölüm gibi ekolojik ilkelerden çok toplumsal örgütlenmeye bağlı olarak değişmektedir (Buttel vd., 2002: 40-42). *İnsan Ekolojisi* biyofiziksel ve fiziksel etkenleri toplumsal analize katmasına karşın “insanların diğer türlerle ortak özelliklerinden çok istisnai özelliklerini” vurgulamaktadır. Dahası doğanın kısıtlamalarını yadsıyarak “toplumsal ve kültürel etmenleri” öne çıkarmaktadır. Bu nedenle Çevre Sosyolojisi yaklaşımları içinde yer almasına rağmen İnsan İstisnalığı Paradigmasına yakındır (Hannigan, 2006: 17).

Çevre-Örgütlenme-Nüfus-Teknoloji (ÇÖNT) Modeli

İnsan Ekolojisi yaklaşımını Duncan *Nüfus, Örgütlenme, Çevre ve Teknoloji* değişkenleri arasındaki “karmaşık ve karşılıklı ilişkileri” açıklamak üzere geliştirip Los Angeles şehrine uygulamıştır. Buna göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında limanları ve coğrafi konumu nedeniyle şehir büyümüştür (Çevre > Örgütlenme). Şehir nüfusu artıp merkezden banliyölere akmıştır (Nüfus > Çevre). Banliyölerden şehre özel arabalara dayalı ulaşım gelişince kirlilik artmıştır (Teknoloji > Çevre). Artan kirlilik nüfusun yayılmasına neden olmuştur (Çevre > Nüfus) (Duncan, 1961; aktaran Buttel vd., 2002: 43). Çok değişkenli bir analiz olmasına rağmen ÇÖNT çevre kirliliği, doğal kaynaklar ve nüfus etkileşiminde toplumsal sorunları yadsımaktadır (Buttel vd., 2002: 44). Bireylerin rolünün ve toplumsal eşitsizliklerin yadsınması ile açıklamaların nedensel niteliği ve formülasyon biçimi ÇÖNT modelini Pozitif Sosyal Bilim paradigmasına dahil etmektedir.

Çevrenin Rekabet Eden İşlevleri

Catton ve Dunlap’ın ÇÖNT’e benzeyen *Çevrenin Rekabet Eden İşlevleri* modelinde çevrenin, birbiriyle etkileşim ve mücadele halindeki üç işlevi tanımlanmaktadır; ikmal deposu (doğal kaynaklar), yaşam alanı (barınma ve taşıma sistemleri) ve atık deposu (endüstriyel ve biyolojik çöpler). İşlevlerin herhangi biri genişlerken diğerini kısıtlar. Örneğin kentsel atıkların kırsal alanlara dökülmesi tarımsal üretimi yani ikmal deposu işlevini zayıflatır. Ancak 20. Yüzyıl boyunca her üç işlev de genişleyip dünyanın taşıma kapasitesinin ötesine geçmiştir. Bu model ile *İnsan Ekolojisi* yaklaşımına çevrenin ikmal ve atık deposu işlevleri eklenmiştir, ancak toplumsal etkinliklerin etkisi ve değerlendirilmesi yine eksik kalmaktadır (Hannigan, 2006: 19). *Çevrenin Rekabet Eden İşlevleri* yaklaşımında ortaya konan dünyanın sınırlı bir taşıma kapasitesi olduğu gerçeğine dayanan *Yanlış Hedef* kavramına göre insan refahının ve nüfusun artışı sonucunda doğanın taşıma kapasitesi aşılmaktadır. Bu durumda sömürge ülkeleri gibi başka bir yerden kaynak aktarma, fosil yakıtların tüketilmesi gibi gelecekte borç alma ve seçkin bir grup insan için geçici kaynakları tüketme stratejileri uygulanmaktadır. Bu geçici çözümler durumu daha da kötüleştirmekte ve insan refahı tehdit edilmektedir. Sonuçta ekolojik ilkelerin öngördüğü biçimde, dünya savaşı veya açlık gibi felaketlerle insan nüfusu azalacaktır (Fisher, 2016). Toplumsal ve bireysel eylemin yadsınması *Çevrenin Rekabet Eden İşlevleri* yaklaşımını Pozitif Sosyal Bilim paradigmasına yakın tutmaktadır.

Ekolojik Modernleşme

Ekolojik Modernleşme yaklaşımına göre endüstrileşme sonrası süper endüstrileşme dönemine geçildiğinde devlet, piyasa ve sivil toplumun birlikte hareket etmesi ile çevre sorunları çözülebilir. Zira ekonomik büyüme sürdürüldüğünde teknoloji ve çevre yönetimi de gelişecek ve sonuçta kapitalizm içinde çevre koruma mümkün olabilecektir (Fisher, 2016). Toplumsal değişimden kaçınan ve statükocu Pozitif Sosyal Bilim paradigması kapsamındaki *Ekolojik Modernleşme* Kuramı, Eleştirel Sosyal Bilim paradigması kapsamındaki *Koşu Bandı Üretimi* Kuramının “antitezi”dir, zira “sürdürülebilir kapitalizm” hedefini gütmektedir. Buna göre kapitalizm çevreyle uyumlu olabilir ve piyasa bu dönüşümü sağlamada en önemli araçtır. Çevre yasalarının ve düzenlemelerinin geliştirilmesini devlet başlatır ve destek olur. Ancak bu sürece rekabetçi sermaye liderlik etmelidir. Sermaye öncülüğünde daha iyi teknolojilerin geliştirilmesiyle mümkün olabilecek kirliliğin azaltılması ve enerji verimliliği gibi çözümler, uluslararası örgütler tarafından “uygulanabilir” ve “gerçekçi” bulunarak desteklenmektedir. Bu durum *Ekolojik Modernleşme* Kuramının kapitalist sistemle uyumlu neoliberal niteliğine işaret etmektedir. Yeni teknoloji ve bilgi

akışı ile devletin, kurumların ve politikaların çevreye uyumlu olarak düzenlemesi Dönüşlü Modernleşmeyle benzerlik göstermektedir (Barbosa, 2009: 38-39). Mevcut toplumsal düzeni koruyarak çevre sorunlarını çözmeye çalışan *Ekolojik Modernleşme* Pozitif Sosyal Bilim Paradigması kapsamındadır.

Dünya Devleti

Dünya Devleti yaklaşımının kurucuları Frank ve arkadaşları (2000) çevre sorunlarının çözüm ölçeğini ulus-devlet olarak görmektedir. Ancak işleyiş *Risk Toplumu* Tezinin öngördüğü gibi aşağıdan yukarıya değil, küreselden ulus-devlet ölçeğine doğru olmalıdır. Bu sonuca çevreciliğin beş göstergesini (ulusal parklar, uluslararası çevre örgütleri ve bunların üyelikleri, çevre etki değerlendirme yasaları ve çevre bakanlıkları) inceleyerek ulaşımlardır. Zira, aşağıdan yukarıya ve yerelde uygulanan politikalardan çok yukarıdan aşağıya yayılan küresel politikalar başarılı olmaktadır. Uluslar arası ölçekte kurumsallaşmış çevre koruma, özellikle dünya toplumuyla güçlü bağları olan ulus-devletlerde etkili olmaktadır. Şüphesiz çevresel bozulma, medyada yer alma ve kamuoyu görüşü gibi yerel etkenler de çevrenin etkin korunmasında önemlidir. Ancak 20. Yüzyıldaki çevre koruma deneyimi, dünya toplumunun belirlediği ve ulus-devletlerin “ne olduklarını ve ne yapacaklarını” belirleyen kuralların daha etkili olduğunu göstermektedir (Frank vd., 2000: 96, 111). Çevre sorunlarının küresel politikaların dayattığı yasalar ve kurullarla çözüme talebi Pozitif Sosyal Bilim paradigmasının toplumu düzenleme ve denetleme amacına uymaktadır.

5. ÇEVRE ALGISINA ODAKLANAN YAKLAŞIMLAR

Aktör-İlişkiler Ağı Kuramı ve *Yeniden İnşacılık* yaklaşımı çevre sorunlarına, bireylerin anlam dünyası ve toplumun algısı çerçevesinden göreceli bakışları nedeniyle Yorumlayıcı Sosyal Bilim paradigması kapsamına girmektedir.

Aktör-İlişkiler Ağı Kuramı

1980’lerde Fransa’da geliştirilen *Aktör-ilişkiler Ağı* Kuramının⁵ önde gelen isimlerinden Latour’a göre “bilim üstün bilgi üretiminden çok toplumsal bir süreçtir.” Latour bilimi, gerçek olan içeriğinden ayrı bir gerçeklik üretme süreci olarak görmesi nedeniyle toplumsal inşacı olarak değerlendirilmektedir (Lave, 2015: 213-215). Bağ/İlişki Sosyolojisi olarak da tanımlanan *Aktör-İlişkiler Ağı* Kuramı, “ilişkiler sistemine ve pratiğe” yaptığı vurgunun politik olması nedeniyle Sembolik Etkileşimcilik’ten ayrılmaktadır (Odabaş, 2010: 52). Sosyolojideki mikro-makro ve aktör-yapı ikiliklerini reddederek toplumsal süreçleri vurgulamaktadır. İki dikkat çekici ve önemli iddiası vardır: Birincisi, aktörler kendi başlarına değil ancak dahil oldukları ve hatta üretildikleri ağ içinde var olabilirler ve *fail*⁶ olarak adlandırılırlar. İkincisi ise insan ve toplum dışı olan maddi öğeler de niyetleri olmadıkları halde ağın parçası olurlar. Ağ ise faillerin eylemleri ve etkileşimler ile yerel ölçekte ve süreç içinde oluşur (Ritzer, 2011: 656-659). Toplum, toplumsal gerçeklik ve toplumsal bağlar yoktur ancak araçlar arasındaki tercümenin⁷ ortaya çıkardığı takip edilebilir ilişkiler vardır (Latour, 2005:108). Toplumsal olan insan ve insan dışı faillerin ağlarından oluşur. Güç ilişkileri bu ağların ölçülerine bağlıdır, geniş ağlar küçük ağlara göre daha güçlüdür (Lave, 2015: 214-215). *Aktör-İlişkiler Ağı* Kuramı toplumu bireylerin eylemleriyle sürekli inşa ettiği bir ağ olarak kabul etmesi nedeniyle Yorumlayıcı Sosyal Bilim Paradigmasına yakındır. Diğer yandan insan dışı varlıkları toplumsal inşadaki rollerine göre fail olarak kabul etmesi, modernist özneleri ve yapıyı reddeden Postmodern Sosyal Bilim paradigmasını çağrıştırmaktadır.

Toplumsal İnşacılık

Toplumsal İnşacı yaklaşıma göre doğanın insan üzerindeki etkisi reddedilmez ancak bu etkinin “tarzi ve büyüklüğü insanların inşasına açıktır.” Çevre sorunları şüpheli bir tavırla değerlendirilir ve yok sayılmaz (Hannigan, 2006: 31). *Toplumsal İnşacılık* “çevre krizinin varlığını eleştirmeksizin

⁵ <http://www.lancaster.ac.uk/fass/centres/css/ant/antres.htm> (17.09.2016)

⁶ “actant”

⁷ “translation”

kabul etmez”, ancak çevresel koşulların riskli bulunup eyleme geçilmesine neden olan “toplumsal, politik ve kültürel süreçlere odaklanır.” Zira, çevre sorunları genelde “bilimci, çevreci, mühendis, avukat, devlet görevlisi ve lobici” gibi uzmanlar tarafından tanımlanmaktadır (Hannigan 1995: 30-31; aktaran Jakku vd., 2009: 26). İnşacılara göre bilimsel anlayışa mutlak biçimde inanmak tehlikelidir, çünkü bilimsel yaklaşım zaman içinde değişmektedir ve çeşitli tartışmalar içermektedir. Örneğin bilim, bir zamanlar dünyanın düz ve hastalıkların kaynağının ise buhar olduğunu iddia etmiştir (Hannigan, 2006: 30). Çevre sorunlarının analizinde yaygın biçimde kullanılan *Toplumsal İnşacılığa* göre, bilgi toplumsal deneyimden soyutlanamaz ve toplumsal gerçekliğe nesnel biçimde ulaşamaz. Çıkarlar ve güç ilişkileri çevre sorunlarını tanımlamaktadır, hem sorunların ve hem de çözümlerin gerçekliği tartışmalıdır. Yine de gerçekliğin inşasına dair farklı yaklaşımlar arasından bir seçim yapılması mümkündür (Jones, 2002: 248-249). *Toplumsal İnşacılık* toplumsal gerçekliğin sabit olmak yerine değişken ve kurgusal olduğunu vurgulaması yönünden Yorumlayıcı Sosyal Bilim paradigmasına dahildir.

6. TOPLUMSAL ADALET KONUSU OLARAK ÇEVRE SORUNLARI

Kapitalizmin İkinci Çelişkisi, Dünya Sistemi, Çevresel Adalet Yaklaşımı, Toplumsal Ekoloji, Ekofeminizm, Derin Ekoloji, Koşu Bandı Üretimi ve Risk Toplumu kuramları çevre sorunlarına toplumsal eşitsizlik ve sistem sorunu olarak yaklaşımları nedeniyle Eleştirel Sosyal Bilim paradigmasına girmektedirler.

Kapitalizmin İkinci Çelişkisi

Kapitalizmin günümüzde geldiği aşamada, Marksizm’in temel sorunsalı olan emek ile sermaye çelişkinin yanı sıra sermaye ve emeğin birlikte doğa ile çeliştiği kabul edilmektedir. Örneğin, kapitalizmin doğayı aşırı tüketerek neden olduğu iklim değişikliğinin sonuçları yine kapitalist sistemi sarsmakta ve yeni krizlere neden olmaktadır (O’Connor, 1973 aktaran Barbosa, 2009: 32-33). Sürekli büyümek zorunda olan kapitalizm doğal kaynakları daha çok kullanmakta ve daha çok atık üretmektedir. Ancak bu sonsuz büyüme döngüsüne dünya, sınırlı taşıma kapasitesi nedeniyle ayak uyduramamaktadır. Marksizmin ekoloji anlayışına göre, kapitalist üretim ilişkileri ve güçleri kendisini mümkün kılan toplumsal ve maddi şartları yok etmektedir. Böylece sermaye kendi büyüme sürecine karşı engeller oluşturmaktadır. Küresel ısınma, ormanları ve gölleri yok eden asit yağmurları, yeraltı sularının tuzlanması, zehirli atıklar, toprak erozyonu gibi çevre sorunları hem doğayı ve hem de ekonominin karlılığını tehdit etmektedir (O’Connor, 1998: 22). *Kapitalizmin İkinci Çelişkisi* yaklaşımı çevre sorunlarının kökeninde doğrudan kapitalizmi görmesi nedeniyle Eleştirel Sosyal Bilim paradigması çerçevesinde yer almaktadır.

Çevreci Dünya Sistemi Kuramı

Barbosa’ya göre (2009:35) Wallerstein’in *Dünya Sistemi* kuramı çevre odaklı olmamasına rağmen küresel tabakalaşma ve kapitalist sistem eleştirisiyle çevre sorunlarına dair kullanışlı bir perspektif sunmaktadır. Buna göre Avrupa’nın dünyaya yaydığı kapitalizmi anlamada rasyonelleşme, metalaşma ve tahakküm kavramları önemlidir. Rasyonelleşme ile gelenek, duygu, inanç gibi öğeler yerini bürokratik yapılara ve bilime bırakmaktadır. Metalaşma ekonominin yanı sıra toplumsal, kültürel ve doğal alandaki öğelerin piyasa değerine göre değerlendirilmesidir. Tahakküm ise kar amaçlı üretimin kurallarının dünyaya hakim olmasıdır. Buna göre ilkel bir topluluk için kutsal olan bir toprak parçası, kapitalizm içinde özel mülkiyet altına alınabilmektedir. *Çevreci Dünya Sistemi* yaklaşımına göre günümüzün çevre sorunlarını anlamak için önce dünyanın merkez-yarı çevre-çevre biçimindeki tabakalaşmasını anlamak gereklidir. Zira çevre ve yarı-çevre ülkelerinin yaşadığı ormansızlaşma, madencilik ve kirlilik gibi çevre sorunları doğrudan merkez ülkelerden kaynaklanmaktadır. Yarı-çevre ülkeler merkeze dahil olabilmek amacıyla hızlı kalkınma sürecine girip ormanlarını kereste, tarım ve madencilik için yok etmektedir. Dahası yarı-çevre ülkelerde çevre yıkımı daha fazladır, zira çevre ülkelerdeki az gelişmişlik ve merkez ülkelerdeki çevre düzenlemeleri çevre bozulmasını azaltmaktadır (Burns vd., 2003; aktaran Barbosa, 2009: 37). Wallerstein’in *Dünya Sistemi* kuramının çevreci yorumu küresel tabakalaşma

ve kapitalizmin neden olduğunu çevre sorunlarını ortaya çıkarması nedeniyle Eleştirel Sosyal Bilim paradigması kapsamına girmektedir.

Çevresel Adalet Yaklaşımı

ABD’de çevre kirliliğinden etkilenenlerin başında çalışan yoksullar ve etnik grupların gelmesi çevresel eşitsizlik ve ırkçılık konularını gündeme getirmiştir (Szasz, 1994: 75; aktaran Staggenborg 2012: 156) 1960’larda ve 1970’lerde çevre sorunlarına sınıf çıkarımın ötesinde etnisite, toplumsal cinsiyet ve kültür perspektifinden bakılmasıyla *Çevresel Adalet Hareketi* ortaya çıkmıştır. Zira, endüstrileşmenin getirdiği kirlilik ve diğer sorunlar “yalnız işçileri ve yoksulları değil kadınları, yerel kültürleri ve renkli toplulukları da” tehdit etmektedir. Geleneksel çevreci hareketin odaklandığı doğal alanlar ve ekosistemler yerine *Çevresel Adalet Hareketi* insanların yaşadığı, çalıştığı ve çevresel risklere maruz kaldığı yerleşim yerlerine yönelmektedir. Zira endüstrileşme sadece fabrika işçilerinin sağlığını değil toplum ve aile sağlığını da tehdit etmektedir. Bu nedenle beyaz orta sınıfa dayanan ana akım çevreciliğin ve işçi sorunlarına odaklanan sınıf hareketinin dışında işçilerin, azınlıkların ve özellikle kadınların öne çıktığı bir hareket olarak gelişmiştir (Byrne vd., 2002: 4-6). *Çevresel Adalet Hareketinin* 1990’lardaki yükselişi sonucunda çevre ile etnisite, kent yoksulluğu, işçi sağlığı arasındaki ilişkiler Amerikan Sosyolojisinde öne çıkan konular olmuştur (Hannigan, 2006: 14). Zengin ve yoksul ülkelerde çevreciliğin farklılaştığını ortaya koyan Martinez-Alier’e (1997: 101) göre, *Çevresel Adalet* ve nükleer karşıtı hareketler zengin ülkelerde görülürken yoksul ülkelerde, yaşam ve geçim alanlarını koruyan yoksulların çevreciliği hakimdir. Bir hareket olarak ortaya çıkıp kurama dönüşen *Çevresel Adalet* yaklaşımı sınıf dışı ekonomik eşitsizliklerle çevre sorunlarının ilişkisini ortaya koyması nedeniyle Eleştirel Sosyal Bilim paradigmasının iyi bir örneğini ortaya koymaktadır.

Toplumsal Ekoloji

1962’de *Sentetik Çevremiz*⁸ kitabı ile çevre sorunlarına dikkat çeken Murray Bookchin 1970’lerde toplumsal ekoloji düşüncesini geliştirmiştir. Buna göre çevre sorunları dünyada yaşamın devamlılığını tehdit eden bir ekolojik kriz seviyesine ulaşmıştır. Ekolojik krizin nedeni endüstri, teknoloji ve nüfus artışının ötesinde insanın doğaya tahakküm etmesidir; doğanın öteki, kaynak ve hakim olunacak bir nesne olarak görülmesidir. İnsanın doğaya tahakkümünün arkasında insanın insana tahakkümü vardır, böylece ekolojik kriz bir toplumsal adalet sorununa dönüşmektedir. Eleştirel Okulun doğanın tahakkümü anlayışını geliştiren Bookchin’e göre toplumdaki kadın, yoksul, yaşlı, genç, etnik ve dini azınlık ve diğer tüm ötekilere olan tahakkümler toplumun doğa ile olan ilişkisine de yansımaktadır. Dolayısıyla çevre sorunlarının çözümü ancak toplumdaki tahakküm sorunlarının çözümü ile mümkün olabilecektir (Bookchin, 1996: 45).

Bookchin *Toplumsal Ekoloji* düşüncesini geliştirirken Marx’ın sınıf çatışması kavramı yerine toplumdaki tahakkümleri ve Derin Ekoloji’nin çevremerkezliliğin karşısına da ikinci doğa kavramını ortaya koymuştur. Organik evrim sürecinde doğa Kropotkin’in anlayışına uygun olarak farklılık, özgürlük ve öz farkındalık doğrultusunda ikinci doğayı yani insan toplumunu oluşturmuştur. İnsan diğer türlerden üstün değildir ancak insan-dışı doğa içinde yer alan insan toplumu doğanın onun en etkin ve evrilmiş parçasıdır. Bu nedenle, tahakkümlerden kurtulan özgür bir toplum doğa ile uyumlu bir ilişki kurabilir. Çevre sorunları ve diğer toplumsal adalet sorunları toplumsal düzlemde ele alınmalıdır ve çözümlenmelidir. Bu noktada Bookchin, çevre sorunlarının toplumsal içerimlerini yadsıyan teknik ve yasal düzenlemelere indirgeyen çevreci etkinlikleri liberal çevrecilik ve hatta çevre mühendisliği olarak tanımlayıp eleştirmektedir (Bookchin, 1994: 23, 1996: 78-79). Toplumsal Ekoloji çevre sorunlarını doğaya ve topluma tahakküm çerçevesinde değerlendirmesi nedeniyle Eleştirel Sosyal Bilim paradigmasına girmektedir.

⁸ “Our Synthetic Environment”

Ekofeminizm

Ekofeminizm kavramı ilk kez 1970’lerde, Françoise d’Eaubonne tarafından kadınların dünyayı kurtaracak ekolojik bir devrime önderlik etmeleri amacıyla kullanılmıştır. Zira çevre sorunları, nüfus artışı gibi sorunlar eril kültürün sonucudur. Çözüm ise kadınların veya herhangi başka bir grubun güç sahibi olmadığı dişil bir toplumu gerektirmektedir. Merchant (2005) insan-doğa ilişkisinde kadının yerine dair dört farklı yaklaşım; *liberal, kültürel, toplumsal* ve *sosyalist ekofeminizm* tanımlamaktadır. *Liberal Ekofeminizm* mevcut sistem içinde kalarak yasa ve düzenlemeler yoluyla insan-doğa ilişkisinde ve çevreci hareket içinde reform yapmayı amaçlamaktadır. Radikal Feminizm akımından çıkan *Kültürel Ekofeminizm* ise çevre sorunlarına ataerki eleştirisi çerçevesinden bakmakta ve “kadın ile doğayı birlikte özgürleştirecek alternatifler” ortaya koymaktadır. Bu süreçte kadınlar doğum, hamilelik, bakım süreçleri ve duygusal deneyimleri nedeniyle erkeklerden biyolojik olarak önde görülmektedir. *Sosyalist ve Toplumsal Ekofeminizm* diğerlerinden farklı olarak toplumsal adalet, kapitalizm ve tahakküm eleştirisi ortaya koymaktadır. Ynestra King ve Chaia Heller gibi toplumsal ekolojistlere göre *Toplumsal Ekofeminizm* sadece kapitalist ve ataerki eşitsizliklerin değil tüm tahakkümlerin çözülmesini önermektedir. Böylece kadınlar ve erkekler eşitlikçi ve ekolojik bir toplum kurabilirler. Mary Mellor’un da dahil olduğu *Sosyalist Ekofeminizm* ise sürdürülebilir bir dünya için üretim yerine yeniden üretim alanına odaklanmaktadır. Üretim alanındaki eşitlik ve özgürlük talepleri kadınların daha çok dahil olduğu yeniden üretim alanını da kapsamalıdır (Merchant, 2005: 196-212). *Ekofeminizm* çevre sorunlarını ve çözümlerini toplumsal cinsiyet çerçevesinden ortaya koyması nedeniyle Eleştirel Sosyal Bilim ve Feminist Sosyal Bilim paradigmaları kapsamına girmektedir.

Derin Ekoloji

Derin Ekoloji akımının kurucusu Arne Naess’e (1973: 95-98) göre çevre hareketi *Derin ve Sığ Ekoloji* olarak ikiye ayrılır. *Sığ ekoloji*, kirlilik ve kaynakların tükenmesine karşı mücadele eden yaygın ve güçlü bir çevre hareketidir. Bunun karşısında ise insan-çevre ilişkisine bütüncül bakan, tüm türler arası eşitliği savunan, yaşamda rekabeti değil işbirliğini ve birlikte var olmayı öne çıkaran, yerel özerkliği ve merkezizleşmeyi öneren *Derin Ekoloji* yer almaktadır. Naess’in *Derin ve Sığ Ekoloji* ayrımı, doğayı korumanın veya insan yararının öne çıkarılması çerçevesinde Timothy O’Riordan’ın teknomerkezcilik-çevremerkezcilik, Donald Worster’in emperyalist-arkadyan çevreci düşünce gelenekleri, Murray Bookchin’in çevrecilik-toplumsal ekoloji ve nihayet Dunlap ve Catton’ın İP-YEP ayrımına benzemektedir (Eckersley, 2003:26). *Derin Ekolojinin* en dikkat çekici kavramı içsel değer⁹dir. Buna göre tüm canlılar sadece var oldukları için ve insanlara fayda sağlayıp sağlamadıklarına bakılmaksızın içsel bir değere sahiptir. Bu yaklaşım insanlığa faydasına göre doğayı ‘çevre ve kaynak’ olarak değerlendiren insanmerkezci yaklaşıma karşı tüm canlıların eşitliğini savunan çevremerkezciliği öne çıkarmaktadır. Derin Ekoloji toplumsal eşitsizliklere karşı çıkmasıyla Eleştirel Sosyal Bilim paradigmasına; insan aklının egemenliğini reddetmesiyle Postmodern Sosyal Bilim Paradigması’na yakın durmaktadır. Ayrıca *Derin Ekolojinin* insanmerkezcilik karşıtı çevremerkezci yaklaşımı güçlü bir Yeni Ekolojik Paradigma eğilimi göstermektedir.

Koşu Bandı¹⁰ Üretimi Kuramı

Kuram sosyo-çevresel diyalektik ve koşu bandı üretimi kavramlarına dayanmaktadır. Sosyo-çevresel diyalektik endüstriyel toplumlarda üç sentez aşamasını ortaya koymaktadır. İlk olarak ekonomik sentez aşamasında ekonomik büyümenin çevreye verdiği zarar yadsınır. Sonra, üretimi ve toplum sağlığını tehdit eden ciddi çevre sorunları dikkate alındığı “yönetilen darlık sentezi” aşamasına geçilir. Henüz geçilmemiş ekolojik analiz aşamasında ise üretim ve tüketim doğal

⁹ “intrinsic value”

¹⁰ Koşu Bandı metaforu sürekli hızlanan ve bitmek bilmeyen bir döngü anlamında kullanılmaktadır. Buna göre üretim artışı ile ilgili sorunların daha çok üretim artışı ile çözülmesi ve sonunda içinden çıkılmaz bir döngüsel bir süreç girilmesini anlatmaktadır.

kaynak kısıtları nedeniyle azalacak ve ekonomik büyüme duracaktır. Bu kaçınılmaz sona bizi götüren ise *Koşu Bandı Üretimidir*. Zira, çok uluslu şirketlerin ve sendikali işçilerin refah artışı için desteklediği ekonomik büyümeye dayalı üretim, büyük çevre sorunlarına yol açmaktadır. Çözüm yerine sermaye yoğun ekonomik büyüme devam ettirilmektedir (Schnaiberg, 1975; aktaran Buttel vd., 2002: 49-54).

Koşu Bandı Üretimi kuramı ekonomik büyüme ile çevre korumanın karşıtlığını ortaya koymaktadır. Zira endüstriyel üretimin gelişmesi ekonomik büyümeyi sürekli kılmaktadır, ancak çevreye verilen zarar da artmaktadır. Çevre sorunları karşısında üretim daha da artırılarak ekonomik büyümenin tercih edilmesi sonsuz bir döngü içinde *Koşu Bandı Üretimini* ortaya koymaktadır (Gould vd., 2003: 3-7). Durdurulamaz gibi görülen bu döngüyü ancak çevre ve işçi hareketinin ortaklığı engelleyebilir (Gould vd., 1996: 2). Ancak bu ekonomik büyüme sürecine iş imkanları ve refah beklentisi nedeniyle işçi sınıfı da destek vermektedir. *Koşu Bandı Üretimi* yaklaşımı çevre sorunları ile sınırsız kapitalist büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından Eleştirel Sosyal Bilim paradigmasına girmektedir.

Risk Toplumu

Modernleşme 19. Yüzyılda tarım toplumunu dönüştürdüğü gibi 20. Yüzyılda da endüstri toplumunu dönüştürmektedir. Bu süreçte servet üretiminin öne çıktığı ilk dönem klasik modernleşme, risk üretimin baskın olduğu ikinci dönem ise ‘dönüştürücü modernleşme¹¹’ olarak tanımlanmaktadır. Artan maddi üretim, kıtlığın aşılmasını sağlamıştır ancak büyüyen üretici güçlerin getirdiği “tehlikeler ve potansiyel tehditler” ortaya çıkmıştır. İçinde bulunduğumuz dönüştürücü modernleşme döneminde modernizmin temel ilkeleri olan bilim, teknoloji ile ilerlemenin eleştirilmesi ve toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, modernizmin bitişini değil ancak yeni bir safhaya geçtiğini göstermektedir. Kıtlık toplumu aşılmıştır ancak henüz tam anlamıyla *Risk Toplumu*na geçilmemiştir. Bu dönüştürücü modernleşme döneminde, modernizmin standart çekirdek aile yapısı kadınların iş hayatına katılması, boşanmanın kolaylaşması ve benzeri nedenler sonucunda dönüşmektedir. Artık cinsellik, aile, aşk kavramlarının eski ve modernist tanımları yetersiz kalmaktadır. Fabrika üretimine dayalı, günlük çalışma saatlerinin ve çalışma ömrünün belirli olduğu dönem yerini esnek, belirsiz ve kısmi zamanlı çalışmaya bırakmaktadır. Günümüzde riskler algılanamamaktadır, zira modernizmin aşırı üretimi ve küreselleşmesi tehlikeleri hesaplanamaz, başa çıkılmaz ve sistematik risklere dönüştürmektedir. Dönüştürücü modernleşme döneminde insanların ve diğer canlıların yaşamına yönelik tehditler de yok edilemez boyutlara ulaşmıştır. Örneğin nükleer enerji santralleri özel şirketlerce sigorta yapılmamaktadır. Sanayi üretimindeki risklerin felakete dönüştüğü anlarda “piyasaların çökmesi, sermayenin değersizleşmesi”, “muazzam maliyetler, hukuk davaları ve itibar kaybı” gibi yan etkiler toplumsal, ekonomik ve siyaset alanlara da yayılmaktadır (Beck, 2011: 10-29). Çözüm için öncelikle bireyler, kurumlar ve tüm toplum bilimi, değerlerini ve geleneklerini yeniden değerlendirmelidir (Barbosa, 2009: 40-41). Dönüştürücü modernite döneminde yeteri kadar insan riskten zarar gördüğünde çevre sorunları, endüstri toplumunun ve basit modernleşme döneminin toplumsal hareketleri yerine sigorta şirketlerinin, piyasanın ve devletin ortak çalışmasıyla çözülecektir (Fisher, 2016). *Risk Toplumu* tezi toplumsal eşitsizliklerin yerini belirsiz ve herkesi tehdit edebilen risklerin aldığı göstermesi nedeniyle Eleştirel Sosyal Bilimden çok Postmodern Sosyal Bilim paradigması kapsamına girmektedir. Zira modernizmin her şeyi bilme ve kontrol etme iddiasına karşı toplumu ve doğayı tehdit eden kaçınılmaz riskleri ortaya koymaktadır.

7. DEĞERLENDİRME

20. yüzyılda artan çevre sorunları toplumda ve uluslararası alanda kabul edildiğinde çevre konusu da sosyal bilimlerde ve sosyoloji içinde yer bulmaya başlamıştı. Ancak, İnsan İstisnalığı Paradigmasının çevreyi toplumdan dışlayan tutumunun etkisindeki sosyoloji geleneği henüz bu dönüşüme hazır değildi. Çevresel etkileri yok sayarak sosyokültürel belirlenimci bir pozisyon alan

¹¹ “Reflexive modernization” kavramı “düşünsel modernleşme” olarak da kullanılmaktadır.

sosyoloji içinde çevreye bir alan açabilmek için 1970’lerde Dunlap ve Catton’ın Yeni Ekolojik Paradigma’yı ortaya atması gerekmişti. Nihayet toplum-çevre etkileşimi diğer sosyal bilim ve sosyoloji dallarının ötesinde Çevre Sosyoloji adı altında incelenebilecekti.

40 yıldır dünyada ve Türkiye’de sosyoloji disiplini içinde kendini kabul ettirmeye çalışan Çevre Sosyolojisi için kendi kavram ve kuramlarını geliştirip toplum-çevre etkileşimine dair çalışmalarda uygulaması önemlidir. Bu çalışmada yalnızca Çevre Sosyolojisinin kuramsal ve kavramsal zenginliği sunulmamış, aynı zamanda da sosyal bilim paradigmaları çerçevesinde sınıflandırılarak sosyolojik niteliği öne çıkarılmaya çalışılmıştır. İdeal tipler olarak tanımlanan üç sosyal bilim geleneğinin Çevre Sosyolojisi içindeki yansımaları ortaya konmuştur. Çevre-toplum ilişkisini düzenlemeyi ve çevre sorunlarını çözmeyi hedefleyen kuram ve kavramlar Pozitif Sosyal Bilim paradigması kapsamında toplumun çevre algısına odaklanan yaklaşımlar Yorumlayıcı Sosyal Bilim geleneği içindedir. Çevre sorunlarını toplumsal eşitsizlik ve adalet çerçevesinde değerlendiren zengin kuramsal gelenek ise Eleştirel Sosyal Bilim paradigması içinde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada kuramsal ve kavramsal zenginliği ve sosyolojik niteliği ortaya konmaya çalışılan Çevre Sosyolojisinin sosyoloji disiplini dışında da potansiyeli bulunmaktadır. Sosyolojinin kuruluş geleneğine rağmen toplum-çevre etkileşimini incelemeyi başaran Çevre Sosyolojisi, son dönemde disiplinler arası çalışmalarda öncü rol oynama konumuna gelmiştir. Sosyolojinin özellikle pozitif bilimler ve mühendislikler ile birlikte yürüttüğü çalışmalarda Çevre Sosyolojisinin yer alması disiplinin geleceği, imkanları ve ortaya çıkan yeni olasılıklar açısından önemlidir.

8. KAYNAKÇA

Adak, Nurşen (2010). “Geçmişten Geleceğe Çevreye Sosyolojik Yaklaşım”, *Ege Akademik Bakış*, 10(1): 371-382.

Barbosa, Luiz C. (2009). “Theories in Environmental Sociology”, Sy. 25-46. Ed. Kenneth A. Gould ve Tammy L. Lewis. *Twenty Lessons in Environmental Sociology*. New York: Oxford University Press.

Beck, Ulrich (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. İstanbul: İthaki.

Bookchin, Murray (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bookchin, Murray (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Brewster, Bradley H. (2011). *Environmental Reconstruction in Microsociological Theory for Microsociological Reconstruction in Environmental Sociology*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Wisconsin-Madison Üniversitesi, ABD.

Buttel, Frederick H. (1978). “Environmental Sociology: A New Paradigm?” *The American Sociologist*, 13(4): 252-256.

Buttel, Frederick H. (1987). “New Directions in Environmental Sociology” *Annual Review of Sociology*, 13: 465-488.

Buttel, Frederick H. ve Craig R. Humphrey (2002). “Sociological Theory and Natural Environment”, Sy. 33-69. Ed. Riley E. Dunlap ve William Michelson. *Handbook of Environmental Sociology*. London: Greenwood Press.

Byrne, John; Cecilia Martinez ve Leigh Glover (2002). “A Brief on Environmental Justice”, Sy. 3-17. Ed. John Byrne, Leigh Glover ve Cecilia Martinez. *Discourses in International Political Economy*.

Catton, William R. ve Riley E. Dunlap (1978). “Environmental Sociology: A New Paradigm”, *The American Sociologist*, 13: 41-49.

Clark, Brett (2006). *Metabolic Rift: Toward a Sociology of Ecological Crisis*” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Oregon Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ABD.

Çımrın, Füsün Kökalan (2014). “Sosyoloji ve Çevre”, *International Periodical For The Languages and History of Turkish or Turkic*, 9(2): 1007-1020.

Dunlap, Riley (2016). "Sociology's Engagement with the Environment (Part I)". "Immersion Distinguished Scholar Workshop: Sociology" toplantısında (11-14.01.2016, Annapolis/ABD) sunuldu. <http://www.sesync.org/sites/default/files/education/sociology-5.pdf> (21.09.2106).

Dunlap, Riley E.; William Michelson ve Glem Stalker (2002). "Environmental Sociology: An Introduction", Sy. 1-32. Ed. Riley E. Dunlap ve William Michelson. *Handbook of Environmental Sociology*. Londra: Greenwood Press.

Eckersley, Robyn (2003). *Environmentalism and Political Theory, Toward an Ecocentric Approach*. New York: UCL Press.

Fischer-Kowalski, Marina and Weisz, Helga (2005). "Society as Hybrid Between Material and Symbolic Realms.Toward a Theoretical Framework of Society-Nature Interrelation", Sy. 113-149. Ed. Michael R. Redclift ve Graham Woodgate. *New Developments in Environmental Sociology*. Northampton: Edward Elgar.

Fisher, Dana (2016). "Sociology's Engagement with the Environment (Part II)". "Immersion Distinguished Scholar Workshop: Sociology" toplantısında (11-14.01.2016, Annapolis/ABD) sunuldu. <http://www.sesync.org/sites/default/files/education/sociology-6.pdf> (21.09.2106).

Frank, John; Ann Hironaka ve Evan Schofer (2000). "The Nation-State and the Natural Environment over the Twentieth Century", *American Sociological Review*, 65(1): 96-116.

Gould Kenneth A., David N. Pellow ve Allan Schnaiberg (2003). "Interrogating The Treadmill Of Production: Everything You Wanted to Know About The Treadmill, But Were Afraid to Ask." "Çevre ve Koşu Bandı Üretimi" Sempozyumunda (31.10-01.11 2003, Wisconsin/ABD) sunuldu.

Gould, Kenneth A., Allan Schnaiberg ve Adam S. Weinberg (1996). *Local Environmental Struggles: Citizen Activism in the Treadmill of Production*, New York: Cambridge University Press.

Hannigan, John (2006), *Environmental Sociology*. Londra: Routledge.

Jakku, E.; D. Burch & R. Rickson (2009), "Constructing an Environmental Problem: Claims-making in the Brisbane River Dredging Dispute", *Australasian Journal of Environmental Management*, 16(1): 25-35.

Jones, Samantha (2002). "Social Constructionism and The Environment: Through The Quagmire", *Global Environmental Change*, 12: 247-251.

Kayır, Gülser Öztunalı (2005). "Sosyoloji'den Ekososyoloji'ye Doğru Değişen Kuramsal Temeller", *Akdeniz İ. İ. B. F. Dergisi*, 9: 154-176.

Konak, Nahide (2008), "Ecological Modernization and Eco-Marxist Perspectives: Globalization and Gold Mining Development in Turkey", *Capitalism Nature Socialism*, 19(4): 107-130.

Konak, Nahide (2010). "Çevre Sosyolojisi: Kavramsal ve Teorik Gelişmeler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24: 271-283.

Latour, Bruno (2005). *Reassembling the Social, An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Lave, Rebecca (2015). "Reassembling the Structural: Political Ecology and Actor-Network Theory" Sy. 213-223. Ed. Tom Perreault, Gavin Bridge and James McCarthy. *The Routledge Handbook of Political Ecology*. New York: Routledge.

Martinez-Alier, Juan (1997). "Environmental Justice (Local and Global)", *Capitalism Nature Socialism*, 8(1): 91-107.

Merchant, Carolyn (2005). *Radical Ecology*. Oxon: Routledge.

Naess, Arne (1973), "The Shallow and The Deep, Long-Range Ecology Movement. A Summary", *Inquiry*, 16(1): 95-100.

Neuman, W. Lawrence (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri-I*. İstanbul: Yayınodası.

O'Connor, James (1998). "Capitalism, Nature, Socialism: A Theoretical Introduction", *Capitalism, Nature, Socialism*, 1(1): 11-38.

Odabaş, Zuhâl Yonca (2010). *Sürdürülebilir Afet Yönetimi ve Kadın*. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Richter, Rudolf (2013). *Sosyolojik Paradigmalar*. İstanbul: Küre Yayınları.

Ritzer, George (2011). *Sociological Theory*. New York: Mc Graw Hill.

Staggenborg, Suzanne (2012). *Social Movements*. New York: Oxford University Press.

Tuna, Muammer (2012). (Ed.) *Çevre Sosyolojisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.